

УДК 342.7

DOI: <https://doi.org/10.31359/1993-0941-2025-49-25>

Л. М. Гришко, к. ю. н., старша дослідниця, завідувача науковим сектором муніципального права та місцевого самоврядування НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України

ORCID ID:0000-0003-0347-1118

ДОПОМІЖНІ РЕПРОДУКТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ: КОНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІР

***Анотація.** У статті здійснено комплексне дослідження допоміжних репродуктивних технологій у контексті їх конституційно-правового регулювання. На основі аналізу конституційних норм, міжнародно-правових актів, судової практики та наукових доктрин автор формулює підходи до осмислення допоміжних репродуктивних технологій як об'єкта правового регулювання в межах системи конституційного права.*

Обґрунтовано, що репродуктивні права особи мають розглядатися не лише як медичне або приватне право, а як повноцінний елемент правового статусу людини, що підлягає конституційному гарантуванню. Визначено коло основоположних принципів, що мають бути покладені в основу національного регулювання сфери допоміжних репродуктивних технологій, зокрема принципи людської гідності, недискримінації, поваги до приватного життя, автономії волі та найкращих інтересів дитини.

Автор стверджує, що лише інтеграція допоміжних репродуктивних технологій у правову систему крізь призму конституційних засад може

забезпечити реальний та ефективний захист репродуктивних прав особи.

Ключові слова: *репродуктивні права людини, конституційно-правове регулювання репродуктивних прав людини, міжнародно-правове регулювання репродуктивних прав людини, конституційно-правове регулювання допоміжних репродуктивних технологій, гарантії реалізації репродуктивних прав людини, нормативно-правові гарантії репродуктивних прав людини, організаційно-правові гарантії репродуктивних прав людини.*

Постановка проблеми. Допоміжні репродуктивні технології є ключовим інструментом реалізації репродуктивних прав особи в умовах стрімкого розвитку біомедицини. Їх застосування вже давно вийшло за межі суто медичної чи біоетичної площини, перетворившись на предмет складного юридичного, а відтак – конституційного аналізу. Особливу актуальність проблема набуває в контексті осмислення меж і механізмів реалізації конституційних прав особи на репродуктивну автономію, охорону здоров'я, повагу до приватного життя, а також у сфері визначення правового статусу дитини, народженої за допомогою допоміжних репродуктивних технологій.

В умовах сучасних викликів – як технологічних, так і соціально-правових – держава мусить забезпечити баланс між правами і свободами людини, публічними інтересами та етичними вимогами. Однак у реальній правозастосовній практиці саме ця сфера залишається однією з найменш унормованих і водночас однією з найбільш делікатних. В Україні відсутній комплексний законодавчий акт, котрий би регламентував усі аспекти використання допоміжних репродуктивних технологій. Відтак, на практиці виникає безліч конфліктів: від юридичної невизначеності статусу батьківства у випадку сурогатного материнства до потенційних порушень прав учасників таких процедур, включно з правами дитини.

Конституційно-правова природа проблеми полягає в тому, що, попри проголошення у Конституції України принципів поваги до гідності, свободи, рівності й недискримінації, у національній правовій системі досі не створено узгодженого механізму реалізації репродуктивних прав у рамках новітніх біомедичних практик. Наявна фрагментарність регулювання, підзаконний

характер нормативних актів, відсутність єдиного підходу до етичної оцінки дозволених методик— усе це створює ситуацію правової невизначеності, що потенційно суперечить принципу верховенства права.

Крім того, особливої ваги набуває проблема захисту репродуктивних прав в умовах збройного конфлікту. Воєнний стан, порушення доступу до медичних послуг, переміщення осіб, збільшення кількості вразливих категорій населення посилюють потребу в нормативному переосмисленні цієї сфери. Питання допоміжних репродуктивних технологій більше не може розглядатися як виняткова медична чи приватна справа — воно потребує ґрунтовного переосмислення у контексті конституційно-правової парадигми.

Стан дослідження теми. Проблематика правового регулювання допоміжних репродуктивних технологій активно обговорюється як у зарубіжній, так і у вітчизняній правовій науці. Особливо інтенсивно досліджується біоетичний, цивільно-правовий та міжнародно-правовий аспекти допоміжної репродукції. Водночас саме конституційно-правовий вимір залишається недостатньо опрацьованим, особливо у вітчизняному дискурсі. Питання репродуктивних прав у контексті конституційних гарантій традиційно розглядається в загальних рисах, без виокремлення специфіки, пов'язаної із застосуванням технологічно складних форм зачаття.

Зокрема, такі українські науковці, як С. Болдіжар, С. Булеца, М. Громовчук, Т. Длугопольська, Ю. Лебедева, Л. Наливайко, Н. Парамонов, Х. Майкут, М. Менджул, В. Чечерський зробили вагомий внесок у дослідження репродуктивних прав людини у контексті національного права й міжнародних стандартів. У дослідженнях простежується увага до сімейно-правових та медичних аспектів допоміжної репродукції, включно із сурогатним материнством. Серед зарубіжних авторів фундаментальні напрацювання в сфері правового аналізу репродуктивних технологій належать таким дослідникам, як R. J. Cook, V. M. Dickens, E. Jackson, S. McLean, які системно досліджують правові й етичні аспекти таких технологій, зокрема — в контексті прав людини, тілесної автономії та державного регулювання.

Утім, попри наявність окремих досліджень, загальний рівень доктринального осмислення теми допоміжних репродуктивних технологій у системі конституційного права України залишається недостатнім. Особливо бракує системного підходу до аналізу правової природи таких технологій як складника особистих немайнових прав, а також їхнього місця у структурі взаємин людини і держави. У переважній більшості праць простежується підхід, орієнтований на приватноправовий чи етичний аналіз, без урахування принципів конституціоналізму, що визначають зміст і межі допустимого втручання в особисту сферу громадянина.

Таким чином, у науковому середовищі окреслюється потреба у розробці нової парадигми, що розглядала б допоміжну репродукцію як елемент не лише медичного прогресу, а й юридичної реальності, що потребує належної конституційної оцінки. Зазначене обумовлює наукову новизну та практичну значущість цього дослідження.

Мета цієї статті – проаналізувати особливості конституційно-правового регулювання допоміжних репродуктивних технологій як об'єкта правового впливу, визначити фундаментальні засади їх правового статусу, охарактеризувати відповідні гарантії репродуктивних прав людини та окреслити перспективи вдосконалення національного законодавства у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Репродуктивні права – це складова особистих (індивідуальних) прав людини, що впливають із принципу поваги до гідності та свободи людини (ст. 3 Конституції України). Право особи на вільне вирішення питань, пов'язаних із дітонародженням, має розглядатися як прояв автономії волі у сфері приватного життя (ст. 32 Конституції України), а також як елемент права на охорону здоров'я (ст. 49), права на сім'ю (ст. 51) та права на медичну допомогу [13].

У міжнародно-правовому аспекті основою для визнання репродуктивних прав є положення Загальної декларації прав людини (ст. 16), Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [1], Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ст. 8) [2], Конвенції Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок

(CEDAW) [3]. У рішенні Європейського суду з прав людини у справі *Evans v. the United Kingdom* (2007) чітко наголошено на тому, що втручання держави у сферу застосування допоміжних репродуктивних технологій (Далі – ДРТ) має бути пропорційним та відповідати легітимній меті [15].

Таким чином, репродуктивна свобода охоплює як негативні (право на невтручання), так і позитивні (право на забезпечення доступу до допоміжних репродуктивних технологій) зобов'язання держави.

Зазначимо, що ДРТ використовуються для подолання безпліддя та забезпечення репродуктивної функції осіб. До ДРТ належать: екстра-корпоральне запліднення, внутрішньо-маткова інсемінація, донорство яйцеклітин та сперматозоїдів, сурогатне материнство тощо [4].

В Україні правове регулювання ДРТ здійснюється переважно підзаконними актами – наказами МОЗ, зокрема Наказом МОЗ України № 787 від 09.09.2013 «Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій» [4]. Водночас у ст. 123 Сімейного кодексу України закріплено загальні правила щодо правового батьківства у разі використання ДРТ [14].

Однак така регламентація має фрагментарний характер і не забезпечує належної конституційно-правової рамки для використання цих технологій. Зокрема, відсутні чіткі гарантії недискримінації осіб, які звертаються до ДРТ, не врегульовані права донорів і сурогатних матерів на рівні закону, не передбачено належного механізму захисту інтересів дитини, народженої внаслідок ДРТ.

Важливо, що сурогатне материнство є найконтroversійнішою формою ДРТ, що зачіпає межі конституційно допустимого втручання у сферу репродуктивних прав [5]. В Україні дозволено як комерційне, так і альтруїстичне сурогатне материнство. Відсутність спеціального закону зумовлює множинність конфліктів, зокрема щодо: захисту прав сурогатної матері: відсутній механізм добровільного перегляду згоди; права батьків на відмову від дитини, що створює правову прогалину; гарантій прав дитини, яка народжується внаслідок сурогатного материнства (ідентичність, громадянство, юридичний статус).

Європейський суд з прав людини у рішенні *Mennesson v. France* (2014) наголосив на пріоритеті найкращих інтересів дитини [9], що має бути базовим критерієм і в національному регулюванні.

У контексті українського конституціоналізму правове регулювання ДРТ має базуватися на таких принципах:

1. Принцип недискримінації – заборона обмеження доступу до ДРТ за ознаками статі, сімейного стану, віку, сексуальної орієнтації (з урахуванням медичних протипоказань).
2. Гарантії приватності та конфіденційності – збереження таємниці процедури, інформації про донорів/реципієнтів.
3. Забезпечення найкращих інтересів дитини – пріоритет у визначенні правового статусу дитини та порядку встановлення батьківства.
4. Публічна відповідальність держави – держава зобов'язана створити ефективну систему нормативного забезпечення, моніторингу та контролю за використанням ДРТ.

Також зазначимо, що з урахуванням наведеного, перспективними напрямками розвитку нормативної бази в сфері ДРТ є: прийняття спеціального Закону України «Про допоміжні репродуктивні технології», що має на меті комплексно врегулювати правовідносини в цій сфері; удосконалення конституційної доктрини репродуктивних прав, включаючи закріплення окремого положення у Конституції України щодо репродуктивної автономії особи; розширення юрисдикції Конституційного Суду України щодо захисту репродуктивних прав, у разі порушення принципу правової визначеності чи пропорційності обмежень; гармонізація законодавства з міжнародними стандартами, зокрема актами Ради Європи, ВООЗ, ЮНЕСКО з біоетики; запровадження незалежного контролюючого органу з етичного нагляду за застосуванням ДРТ.

У науковій літературі підкреслюється, що свобода репродуктивного вибору особи має бути закріплена на рівні конституційної гарантії, як елемент поваги до приватності, гідності та фізичної автономії. Репродуктивна автономія є продовженням конституційного принципу свободи людини у сфері особистого життя, а отже – не може розглядатися як виняткова сфера ме-

дичного права без належного правового захисту з боку конституційного правосуддя [6].

Наявні підходи до репродуктивних прав в Україні потребують гармонізації з міжнародними зобов'язаннями держави, зокрема в частині регулювання доступу до ДРТ та правового статусу учасників відповідних процедур. Ключовими елементами репродуктивної політики мають бути: транспарентність, етична відповідальність та міждисциплінарний підхід, що враховує як медичні, так і правові, соціальні та моральні аспекти [7].

Окремої уваги заслуговує питання посмертного відтворення, що актуалізувалося у зв'язку з війною в Україні. У наукових дослідженнях вказується на необхідності впровадження правових механізмів, котрі забезпечили б ефективну реалізацію права військовослужбовців на збереження біологічного матеріалу з метою можливого використання після їх смерті [8]. Така практика вже реалізується у правових системах інших країн, що підтверджує потребу її нормативного закріплення і в Україні.

Аспект публічної відповідальності держави, згаданий вище як один з принципів правового регулювання ДРТ, тісно пов'язаний із прозорістю функціонування державних інституцій. Підкреслюється, що доступ до публічної інформації є ефективним інструментом контролю громадськості за дотриманням прав і свобод, зокрема в медико-правовій сфері [9].

Інституціоналізація принципу прозорості також розглядається як демократичний стандарт, що має застосовуватися до діяльності органів, що регулюють доступ до медичних технологій. Як слушно зазначає Л. Наливайко, відкритість процедур і рішень у сфері біомедицини є запорукою довіри суспільства до системи охорони здоров'я [10]. Так, держава повинна не лише формально визнавати репродуктивні права, а й активно створювати умови для їх реалізації — як на рівні нормативної бази, так і шляхом інституційного забезпечення [11]. Важливо враховувати і роль неурядових правозахисних організацій, котрі мають потенціал бути як учасниками громадського контролю за дотриманням прав, так і каталізаторами законодавчих змін у сфері ДРТ [12].

Висновки. Допоміжні репродуктивні технології є не лише медичним досягненням, а й викликом для системи конституційного права, що повинна відповідати на нові форми реалізації прав людини в умовах біотехнологічного прогресу. Їхній розвиток стосується самих підвалин конституційного ладу, викликаючи необхідність переосмислення категорій приватної автономії, людської гідності, рівності, а також змісту й обсягу зобов'язань держави перед громадянином у сфері реалізації основоположних прав.

Право на батьківство й материнство, у тому числі через застосування ДРТ, трансформувалося з традиційного біологічного феномену в правовий інститут із глибоким антропоцентричним та аксіологічним навантаженням. Це вимагає від правової системи не лише техніко-юридичного реагування, але й формування нової правової філософії – такої, що визнає право на репродуктивний вибір одним із визначальних проявів людської свободи у ХХІ столітті.

В Україні відсутній системний, засадничо-орієнтований підхід до врегулювання питань ДРТ. Поточна ситуація є свідченням нормативної інерції, що, у свою чергу, призводить до зростання правової невизначеності, зниження рівня захисту прав учасників репродуктивного процесу та ризику порушення основоположних конституційних гарантій. Правовий вакуум у сфері сурогатного материнства, нестача механізмів захисту прав дитини, недостатня публічна прозорість процесів – усе це ставить під сумнів ефективність наявної моделі.

Поглиблення конституційного підходу до допоміжних репродуктивних технологій є не лише кроком до оновлення законодавства, а й показником зрілості правової системи. Це вимагає переосмислення взаємодії держави, біотехнологій та особистості у сфері, що зачіпає фундаментальні цінності – гідність, автономію волі, право на сім'ю та біологічне самовизначення. У центрі цього процесу має залишатися людина як носій прав і об'єкт найвищого правового захисту. Саме на забезпечення її потреб та свобод має бути спрямована сучасна модель правового регулювання, якщо остання претендує на відповідність принципам демократичної та гуманної держави.

В умовах триваючої збройної агресії проти України проблема репродуктивних прав набуває ще більшої актуальності. Порушення доступу до медичних послуг, тимчасове переміщення осіб, збільшення кількості вразливих категорій населення, загроза життю та репродуктивному здоров'ю військовослужбовців висвітлили структурні прогалини в національному правовому регулюванні ДРТ. Ідеться не лише про недосконалість норм, а про нездатність системи належно гарантувати ефективну реалізацію репродуктивних прав в умовах надзвичайних викликів. Ці обставини вимагають не тимчасових рішень, а докорінного переосмислення ролі держави в гарантуванні біологічного та морального права людини на продовження роду навіть за межами звичних соціальних і медичних умов.

З огляду на зазначене, перспективним є створення комплексної моделі правового регулювання ДРТ, що відповідала б вимогам правової держави, забезпечувала баланс між правами всіх учасників таких відносин і ґрунтувалася на повазі до людської гідності як найвищої конституційної цінності.

Список використаних джерел :

18. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Пакт Орг. Об'єдн. Націй від 16.12.1966 : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
19. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
20. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 18.12.1979. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text
21. Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні : Наказ МОЗ України від 09.09.2013, № 787. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13#Text>
22. Nalyvaiko L., Pryputen D., Verba I., Lebedieva Y., Shepik-Trehubenko O. The European Convention on Human Rights and the Practice of the ECtHR in the Field of Gestational Surrogacy. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2023. Vol. 6. No. 2. Pp. 206–2019. DOI: <https://doi.org/10.33327/ajee-18-6.2-n000203>
23. Лебедєва Ю. Конституційно-правове забезпечення свободи репродуктивного вибору особи. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. No. 3. Pp. 61–67. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.11>

24. Nalyvaiko L., Lebedieva Y. Human Reproductive Rights: International Standards, Experience of Ukraine and Lithuania : монографія. Modern Scientific Strategies of Development. 2022. DOI: <https://doi.org/10.51587/9781-7364-13395-2022-008-318-336>
25. Лебедева Ю. В. Нормативно-правове забезпечення реалізації права на посмертне відтворення військовослужбовців та інших осіб: зарубіжний досвід та регламентація в Україні. *Київський часопис права*. 2024. № 1. С. 23–30. DOI: <https://doi.org/10.32782/klj/2024.1.3>
26. Наливайко Л. Р., Вітвіцький С. С. Право на доступ до публічної інформації в контексті контролю громадян за діяльністю держави. *Право і суспільство*. 2014. № 5(2). С. 28–33.
27. Nalyvaiko L. R. Transparency as a Democratic Standard of the Government Functioning. *Evropsk Politick a Pr vn Diskurs*. 2014. Svazek 1., 4. vyd n . С. 51–62.
28. Наливайко Л., Лебедева Ю. Репродуктивні права людини: міжнародні стандарти, досвід України та Литви. *European Political and Law Discourse*. 2022. Т. 9, №. 4. С. 60–73. DOI: <https://doi.org/10.46340/erpd.2022.9.4.6>
29. Наливайко Л. Р., Грицай І., Дніпров О. С. Неурядові правозахисні організації України : навч. посіб. Київ : Хай-Тек Прес, 2014. 432 с.
30. Конституція України : від 28.06.1996. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
31. Сімейний кодекс України : Кодекс України від 10.01.2002, № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2002, № 21–22, ст.135. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
32. European Court of Human Rights. № 6339/05, 10.04.2007. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B«itemid»:«001-80046»%7D>
33. European Court of Human Rights. № 65192/11, 26.06.2014. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B«itemid»:«001-145179»%7D>

REFERENCES :

1. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava : Pakt Orh. Obiedn. Natsii vid 16.12.1966 : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
2. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod : Konventsiiia Rady Yevropy vid 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
3. Konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii pro likvidatsiiu vsikh form dyskryminatsii shchodo zhinok : Konventsiiia Orh. Obiedn. Natsii vid 18.12.1979. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text

L. M. Hryshko

Assisted Reproductive Technologies : Constitutional Dimension

Abstract. *The article carries out a comprehensive study of assisted reproductive technologies in the context of their constitutional and legal regulation. Based on the analysis of constitutional norms, international legal acts, judicial practice, and scientific doctrines, the author formulates approaches to understanding assisted reproductive technologies as an object of legal regulation within the framework of the system of constitutional law.*

It is substantiated that the reproductive rights of a person should be considered not only as a medical or private right, but as a full-fledged element of the legal status of a person, subject to constitutional guarantees. A range of fundamental principles is determined that should be the basis for national regulation of the sphere of assisted reproductive technologies, in particular the principles of human dignity, non-discrimination, respect for private life, autonomy of will and the best interests of the child. Special attention is paid to the analysis of legal risks associated with the lack of special legislation in Ukraine, in particular in the field of surrogacy, as well as legal uncertainty regarding the status of participants in assisted reproductive technologies procedures. The work emphasizes the need to adopt a separate legislative act that would regulate the use of assisted reproductive technologies, while emphasizing the importance of the constitutional dimension of such regulation.

The author argues that only the integration of assisted reproductive technologies into the legal system through the prism of constitutional principles can ensure real and effective protection of a person's reproductive rights. The article also outlines promising areas for the development of legal regulation, including harmonization with international standards, the creation of ethical oversight mechanisms and the expansion of constitutional control instruments in this area.

Conclusions are drawn about the need to form a new doctrine of reproductive rights in Ukraine as a component of the public (constitutional) order, which includes not only the declarative recognition of such rights, but also their effective provision in the context of technological development and social transformations.

Key words: *reproductive human rights, constitutional and legal regulation of reproductive human rights, international legal regulation of reproductive human rights, constitutional and legal regulation of assisted reproductive technologies, guarantees of the implementation of reproductive human rights, regulatory and legal guarantees of reproductive human rights, organizational and legal guarantees of reproductive human rights.*